

РЕАКЦІЯ УКРАЇНЦІВ НА ЕТНОКУЛЬТУРНУ ПОЛІТИКУ "САНАЦІЙНОГО" ТАБОРУ

Державний переворот у травні 1926 р., внаслідок якого в Польщі встановлено режим Пілсудського, відомий під назвою "санайї", практично не змінив стратегічної лінії польської влади щодо українців. Прихильники Пілсудського на сторінках преси декларували підтримку інтересів українського населення, але за умови, що вони не будуть чинити загрози територіальній цілісності Польської держави.

Польський уряд пов'язував проблему національних меншин із стабілізацією внутрішньополітичних відносин у державі. Зразу ж після травневих (1926р.) подій, прем'єр-міністр Бартель у сеймі підкреслив, що "...уряд буде прагнути до недопущення тертя на національному і релігійному ґрунті та до утворення гармонійних умов співжиття населення різних національностей і культур"¹.

Суть нового курсу політики щодо національних меншин найчіткіше викладено у тезах: "Директивні завдання польської внутрішньої національної політики", підготовлених у червні 1926 р. Політичним Комітетом Ради міністрів Польщі, в яких визначено мету, завдання та методи дій державних органів.

Метою внутрішньої національної політики проголошувалось об'єднання держави шляхом максимального зближення її інтересів з інтересами окремих національностей. Завдання цієї політики - державна асиміляція національних меншин. При її проведенні рекомендувалось враховувати різницю у рівні свідомості окремих національностей, чисельність, характер розміщення, соціально-професійні, економічні структури, релігійні відносини, характер та інтенсивність їх зв'язків з народами, що є етнічною основою сусідніх держав.

Щодо українців у Польщі, то національна політика "повинна [була - П.Х.] прямувати до створення таких умов співжиття з польським народом, в яких українці могли б і

хотіли би стати на ґрунт політичної співпраці в рамках Польської держави, стати атракційним фактором у пробудженні українського національного руху на території радянської України в душі західноєвропейської цивілізації і культури¹.

На практиці ця політика мала призвести до виникнення українського полонофільського руху. Для цього передбачалось: а) на території Волині, Львівського, Станіславського, Тернопільського воєводств забезпечити повну юридичну і фактичну рівноправність українців у галузі самоуправління, економіки, мови і культури; б) полонізувати 9 повітів (Мостиська, Самбір, Яворів, Рава-Руська, Жовква, Городок, Рудки, Львів, Сокаль); в) зробити зміни в адміністративному поділі трьох воєводств, а саме: ліквідувати Тернопільське воєводство, частину повітів якого приєднати до Львівського, кілька південно-східних повітів (Бучач, Чортків, Заліщики, Борців і південну частину Копичинецького) - до Станіславського; г) підтримувати ґуцульський регіоналізм на території Станіславського, поліський - на території Волині; д) користуватись українською мовою в адміністративних, судових органах; е) віддати під нагляд державних властей українські економічні організації ("Сільський господар" та ін.), схилити їх до співпраці з економічними організаціями, які керують поляки².

У культурно-шкільній галузі державна політика мала бути спрямована на "задоволення освітніх потреб українською мовою". Її проведення мало відповідати таким принципам: а) на території Волині і Червенської землі в громадах, в яких проживає українське населення (25% громади), потрібно, як правило засновувати публічні загальні школи з українською мовою навчання [...]; б) на території, де проживає українське населення, слід запровадити вивчення української мови в усіх публічних загальних школах. Крім того, під час вивчення інших предметів треба дозволити користування, особливо під час перших двох років навчання, українською мовою як допоміжною; [...] в) [...] залежно від фактичних потреб (юридично визначений мінімум учнів), треба відкрити державні (інших не повинно бути) гімназії і загальноосвітні ліцеї та професійні школи з українською мовою навчання; [...] с)

українські і польські підручники, особливо з предметів, що можуть мати вплив на громадянське виховання, треба опрацьовувати так, щоб вони прищеплювали польській або українській молоді почуття племінної спорідненості обох народів та ідейного зв'язку з польською державністю⁴.

Нова атмосфера в українсько-польських відносинах другої половини 1920-х років сприяла поживленню організаційної діяльності Українського педагогічного товариства. 23 червня 1926 р. Львівське воєводство затвердило проект нового статуту. Відповідно до внесених змін вводилася нова назва "Рідна школа - Українське педагогічне товариство" (або скорочено - "Рідна школа"). Завданням товариства було: "заспокоювати всі потреби українського народу на полі шкільництва, як рівно ж публічного, домашнього, пердшкільного й позашкільного виховання". Для його виконання розширювався перелік форм і засобів діяльності: утримання усіх типів шкіл та "виховно-наукових заведень", а також бурс і інститутів; побудова навчальних приміщень, улаштування шкільних, "допоміжних", гімназійних, семінарійних, фахово-господарських та інших курсів, зокрема ф позашкільної освіти; організація бібліотеки; видання шкільної та дитячої літератури; проведення театральних вистав, концертів, фестин, викладів, забав; подання до влади петицій та меморіалів у справах "загально-культурно-просвітніх та педагогічно-дидактичних" тощо⁵.

Статут 1926 р. уточнював функції повітових союзів, кружків, що засновувались на "більшій або меншій території" та мали розвивати "ініціативну діяльність для одноцільного ведення кружків і нагляд їх діяльності".

Діяльність "Рідної школи" у другій половині 1920-х рр. характеризувалась інтенсивним організаційним розвитком. Якщо у 1923 р. існувало 58 кружків і нараховувалось 12, 8 тис. членів товариства, то у 1929 р. відповідно - 588 і 25,4 тис. Окреслилась нова важлива тенденція щодо перетворення кружків "Рідної школи" на громадські осередки, які, поряд з утриманням навчальних та виховних закладів, здійснювали широку культурно-просвітницьку діяльність. При них створювались бібліотеки, аматорські театральні гуртки тощо.

Провідні ідеологи товариства - І. Герасимович, М. Галушчинський, Л. Ясінчук, Я. Біленький, К. Малицька формували погляд в українському суспільстві, що "Рідна школа" - це "символ нашої самостійності, бо тут маємо своє учительство, своє урядництво [...], опираємось на своїх економічних підставах, на своїй власній жертвовності"⁶. Певна порада "Рідної школи" часто зверталась з проханнями до редакцій газет, аби останні надрукували її статті.

"Громадський голос" надрукував 14 серпня 1926 р. статтю "Домагаймося української школи!" У ній шлося про те, що 2 серпня 1926 р. представники Української Парламентської Репрезентації відбули конференцію з міністром освіти п. Суйковським, на якій розкритикували шкільні власті Польщі у недотриманні освітніх законів. Міністр освіти відповів, що "нехай українське населення (батьки дітей) вносять до мене прохання зі зазначенням, що вони Українці, що їх діти говорять по-українськи, що їх дітей є стільки-то і що вони просять, щоби і школа для тих дітей була ведена матірною українською мовою"⁷. Певна Порада при Головній Управі "Рідної школи" роз'яснила процедуру подання цих прохань, їх зміст і збирала дані зі всієї Західної України і разом з УПР домогалась позитивного результату в цій справі.

Правда, в одному з наступних номерів цієї газети, автор [криптонім М.Р.] у статті "Для українських дітей українська школа" розкритикував позицію УПР у цій справі: "Міністерство досі не вирішило тих внесених рекурсів [шкільного плебіситу - П.Х.], а наша парламентарна репрезентація не то, що не добила, щоби міністер вирішив ті рекурси, але пішла на приману його ошукаччих обіцянок і погодилася на вношення якихось блище неозначених прохань до "пана міністра"⁸.

Однак, поряд з активною організаційною розбудовою товариства перелому у політиці польських властей, незважаючи на декларовані наміри, не відбулося.

Польські національні організації в Західній Україні не могли погодитись на зміцнення українського визвольного руху. Красномовним свідченням цього став з'їзд президій польських організацій "Східної Малопольщі" ("З'єднане людо-народове", Християнські демократи, "Пляст") 6 лютого 1927 р.

У прийнятих постановках визначено основні вимоги, які необхідно впроваджувати в життя, а саме: а) державна польська школа; б) відповідний самоврядний устрій; в) втримання землі у польських руках і опіка над польською колонізацією Східної Галичини; г) розвиток польської кооперації і опіка над молоддю; д) розбудова польських костелів та каплиць⁹.

Проведення з'їзду ще раз підтвердило декларативність намірів Варшави у розв'язанні українського питання. Як справедливо відзначала газета "Свобода": "супроти національних меншостей новий уряд "санациї" здобувся тільки на обіцянки"¹⁰.

Цілком можна погодитись з оцінкою Ю. Ю. Сливки цієї "пілсудчиківської" національної програми: "Загалом за своєю справжньою сутністю, а не за програмними деклараціями і обіцянками, національна політика пілсудчиків нічим не відрізнялась від політики ендеків. Різниця вона лише методами поневолення населення національних меншостей країни: була гнучкішою, а отже і підступнішою"¹¹.

Початок 1927/28 шк. року мав би заявитися повстанням нових приватних шкіл різного типу, насамперед фахових і всенародних. Але товариство виступило тільки з однією новою всенародною школою - у Печеніжині. Розбудова шкільництва йшла повільними темпами, оскільки Товариство опинилося у фінансовій кризі. "Через те треба подбати передовсім о те, щоби наслідком фінансової кризи в товаристві не завалилося те, що збудоване, заким буде можна думати про дальшу розбудову"¹². Ці слова стали своєрідною відповіддю всім тим критикам, що домогалися від Головної Управи Рідної Школи широких пліств розбудови українського приватного шкільництва.

Початок 1930-х рр. характеризувався загостренням політичної ситуації в Західній Україні. Численні антипольські протестаційні акції українських підпільних чинників і масова "пацифікаційна" компанія властей проти українського населення охопили територію майже всієї Східної Галичини. Ці події мали великий резонанс у Західній Європі, обговорювались у Лізі Націй. Вони мали визначальний вплив на подальший розвиток українсько-польських взаємин, суспільно-політичного життя в

краї, зокрема й на діяльність Українського педагогічного товариства "Рідна школа".

Причини ескалації суспільно-політичної напруженості в краї початку 1930-их рр. західноукраїнські політичні сили і товариства вбачали у політиці Польської держави 1920-х рр. на українських землях. Польські владні політичні сили ставили собі за мету якнайшвидше інтегрувати Західну Україну в складі Польщі. Різниця між двома найвпливовішими політичними угруповуваннями - національною демократією (ендеки) і пілсудчиками - полягала, насамперед, у методах здійснення цієї мети. Перші, закликаючи до "інкорпорації" українських земель, не зупинялися перед насильницькими методами, другі - обстоювали політичні засоби з'єднання регіону з Польщею. Але ця різниця на практиці часто була умовною¹¹.

Як вже зазначалось, режим "санації", встановлений пілсудчиками у 1926 р., продовжував національну політику попереднього, ендецького уряду. Продовжувався послідовний наступ на права українського народу, активною була політика колонізації, не виконувались міжнародні зобов'язання Польщі щодо реалізації права національних меншостей на національно-культурну автономію. Найвиразніше політика польських властей щодо українців виявилась у культурно-освітній сфері.

Закони від 31 липня 1924 р. обмежували вживання української мови в адміністрації, суді та школі. Хоча пілсудчики у 1926 р. декларували зміни в національній політиці, "швейцаризацію" в шкільництві, ліквідацію утравізму, але даліше декларацій і обіцянок не пішли. Кількість українських шкіл у другій половині 1920-х рр. швидко зменшувалась. Якщо у 1922-1923 р. навчальному році у Східній Галичині їх було 2532, то у 1929-1930-му - 749¹⁴. Водночас зростала чисельність "утравістичних" шкіл, в яких домінувало викладання польською мовою.

Поряд із національно-державницькими політичними партіями, Українською парламентською репрезентацією, Організацією українських націоналістів, Українською військовою організацією опозицію владному режиму складали численні національно-культурні товариства.

Українське педагогічне товариство "Рідна школа", як інші товариства і установи, великою мірою послаблювали колонізаторські зусилля держави, сприяли розвитку української національної самосвідомості. Кожний вияв громадської активності українського населення дедалі більше непокоїв і дратував польські шовіністичні кола.

З лютого 1930 р. в Галичині наростала хвиля антиукраїнських маніфестацій. На масових зборах, влаштуваних "Towarzystwem opieki nad kresami", критикувалась політика властей, яка нібито спричинилася до послаблення польського елемента і загальмування його "культурно-цивілізаторської місії" на українських землях¹⁵.

Напруженість українсько-польських суспільних відносин зростала на тлі загального загострення внутрішньополітичної ситуації в Польщі. Намагання Ю. Пілсудського зміцнити свою владу і правити авторитарними методами викликало опір антисанайційних сил. Шість політичних партій центру і лівиці створили восени 1929 р. сеймовий блок "Centrolew". 1 квітня 1930 р. новий прем'єр-міністр Польщі, один з найближчих співробітників Пілсудського В. Славек, який змінив на посаді голови уряду Бартеля, натякнув, що його уряд не збирався терпіти тодішній сейм.

Влітку 1930 р. антипольська ревізіоністська кампанія у Німеччині досягла апогею. Західноукраїнські політичні кола уважно стежили за німецько-польським спором, розглядаючи посилення територіальних претензій німецьких націоналістичних організацій і уряду до Польщі, насамперед, у контексті своїх визвольних змагань.

Починаючи з середини липня по листопад 1930 р. по селах Галичини пройшла хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків, колоністів та осадників. Найбільшою інтенсивністю акцій була у вересні - 101 випадок¹⁶.

У вітчизняній історіографії питання про організатора селянських виступів 1930 р. залишається дискусійним. Довгий час в історіографії побувала думка, що організатором саботажної кампанії 1930 р. була Українська військова організація (УВО). За цю версію промовляли поважні аргументи: 1) свідчення самої УВО, яка після початку

"пацифікації" взяла на себе відповідальність за саботажі; 2) матеріали польської поліції; 3) спогади деяких членів ОУН. Михайло Швагуляк, що найгрунтовніше висвітлює питання, пов'язані з саботажами і "пацифікацією" 1930 р., вказував на мотиви, якими могли керуватися лідери УВО-ОУН. Активним масовим виступом вони хотіли заманіфестувати появу ОУН, піднести її авторитет і розширити організаційний вплив на селянство, насамперед, молодь¹⁷.

На думку Олександра Зайцева, питання, чи була УВО-ОУН організатором селянських виступів 1930 р. залишається відкритим. Автор схиляється до припущення, що так звана "саботажна акція" була стихійним протестом українських селян проти польської колонізації та утисків влади, в якому самовільно взяли участь деякі члени ОУН. Лише *post faktum* організація взяла на себе відповідальність за саботажі, бажаючи збільшити свій політичний капітал¹⁸.

Наростання хвилі протестів загострило ситуацію в Західній Україні. У польській пресі друкувались відверті заклики до фронтального наступу проти українського громадянства. Ендецькі газети вимагали заборонити не лише українські молодіжні організації "Пласт", "Сокол", "Луг", які звинувачували у зв'язках і співпраці з УВО і ОУН, а й - "Просвіту", "Рідну школу", українські гімназії. Вимагаючи від уряду крайніх заходів на "кресах", націоналістичні кола погрожували, що в іншому разі змушені будуть зробити це самі¹⁹.

Українська преса вбачала у цій пропагандистській кампанії цілеспрямовану акцію, що мала на меті підвести ідейний ґрунт під "твердий" антиукраїнський курс²⁰.

Зважаючи на складність внутріполітичної ситуації в Польщі, уряд пілсудчиків розпочав брутальну акцію по умиротворенню українських селян, яка увійшла в історію під назвою "пацифікація".

Застосовувані під час "пацифікації" засоби і методи погано узгоджувалися з декларованою властями метою акції - "придушенням саботажного руху шляхом викриття і затримання усіх підозрілих осіб, а також конфіскація зброї"²¹. Дані стариннам спеціальних загонів поліції інструкції

рекомендували поводитися в українських селах фактично як на окупованій території²².

Одним із основних пунктів кожної "пацифікаційної" акції були обшуки у господарствах осіб, вказаних у заздалегідь складеному властями списку, та у приміщеннях українських культурних і фінансово-економічних установ. В офіційних звітах зазначалося, що при ревізіях справа доходила до зривання підлоги і дахів у селянських хатах і українських інституціях²³. Таку "процедуру" мало пройти велике число активістів українських організацій - "Просвіти", "Рідної школи", "Пласту", "Лугів", "Соколів". Абсолютна більшість затриманих виявилась не причетною до протестаційних і саботажних акцій.

Під приводом того, що члени українських культурно-освітніх товариств, спортивних установ та організацій нібито були причетні до акцій протесту, власті почали їх масову ліквідацію. У вересні - жовтні 1930 р. на території трьох східногалицьких воєводств вони розпустили 28 осередків спортивно-пожежного товариства "Луг", 21 - гімнастичного товариства "Сокол", 21 філію "Просвіти" і т. д. Водночас органи безпеки чинили сильний тиск на місцеві відділення цих товариств, спонукаючи їх до самоліквідації. Шантаж та інші методи впливу дали свої наслідки: 17 осередків "Лугу", 19 - "Сокола", 25 - "Просвіти", сім кооператив оголосили про саморозпуск²⁴.

Урядові власті стали загрожувати українському середньому інтелігентству під тим же гаслом боротьби проти саботажу. Арешти багатьох запідозрених випускників і учнів старших класів гімназій використовувалися як привід для закриття навчальних закладів. 24 вересня власті закрили українські гімназії в Тернополі та в Рогатині, у жовтні - гімназію в Станіславові та 6-й клас гімназії у Львові²⁵.

Однією із складових антиукраїнської кампанії стала пропагандистська діяльність польських шовіністичних товариств. Їх члени вдалися до антиукраїнських диверсій. Нчастішали випадки підкладання бомб та підпалів в українських кооперативах, філіях "Просвіти", "Рідної школи", школах та ін. Активісти цих польських товариств співробітничали з поліційними органами у складанні списків

"неблагонадійних" українців і в переслідуванні українських інституцій та їх членів.

Прикриваючись гаслом боротьби з саботажниками, організатори операції дотримувались принципу колективної відповідальності. Владний режим завдавав масових ударів різним групам: політичним партіям та організаціям, культурно-освітнім, фінансово-економічним та іншим товариствам, які гуртували найсвідомішу і найорганізованішу частину українського селянства й інтелігенції. Вся ця операція, на думку Степана Барана - українського посла, мала на меті "знищення економічних і культурних інституцій і товариств, нашого даробку"¹⁶.

Таким чином, йшлося про далекосяжний намір домогтися перелому в українському питанні у Польщі: зламати опір українського населення асиміляторським зусиллям держави. Сучасний польський дослідник А. Айненкель, описуючи хід репресивної акції, зазначав, що при нагоді в українських інституціях нищились вівіски, руйнувалось обладнання, предмети, нищились книжки. Така поведінка ображала українську національну гідність. Стосовані методи впливали з неможливості виявлення винуватців терористичних актів. Але це не оправдовує польської влади, яка беззаконно прийняла принцип колективної відповідальності¹⁷.

Із закінченням виборчої кампанії 1930 р. припинились значні каральні акції властей проти українського населення та його політичного представництва. Настав новий період в українсько-польських відносинах, який умовно можна охарактеризувати як боротьбу навколо справи "пацифікації" і який тривав аж до січня 1932р.

Головна управа товариства "Рідна школа", повітові кружки намагались дистанціюватись від польсько-українського протистояння 1930 р. Розуміння ваги збереження цієї національної інституції брало верх над можливістю закриття у разі втягнення представників товариства у цей конфлікт. Протоколи засідань Головної управи, з'їзду 1930 р. свідчать про величезну витримку, високу національну свідомість провідників "Рідної школи", адже ніхто з них жодного разу не дозволив вдатись до емоційних виступів. Навіть критика польських

шкільних властей була дуже обмеженою. Це говорить не про політичну слабкість, а велике розуміння потреби збереження українського шкільництва, української молоді.

Варшава нав'язувала принизливу для українського громадянства формулу порозуміння: спочатку поступки - потім реформи. Делегати УПР розцінили запропоновані польськими представниками умови (декларація про перехід від формальної лояльності до активної співпраці; відкликання скарги з Ліги Націй і т. д.) як неприйнятні.

Незважаючи на поглиблення розбіжностей у національно-державницькому таборі, загострення і напруження польсько-українських відносин, репресії щодо національних інституцій з боку польської влади, товариство "Рідна школа" виявилось на початку 1930-их рр. високо мобілізованим, сконцентрувавши всю свою увагу на розбудові організації на місцях у дуже складний період українсько-польських взаємин.

Р.Ш. працювала при незвичайно складних, несприятливих умовах. Успішно вона могла розвиватись при відповідному спокої, без особливих внутрішніх і зовнішніх потрясінь та перешкод. Тому вже в самій основі р. Ш. лежала вимога, щоб в організаційній праці брали участь, по можливості, зрівноважені, ідейні громадяни з високим морально-етичним рівнем.

Реально посторонні чинники вишукували різні причини, щоб стиснути природний розгін організаційної діяльності р.Ш. і відібрати змогу тій установі придбати потрібні фонди на покриття її великанських видатків. Факти вказували на те, що в цій справі мусіла працювати "неприхильна р. Ш. вища система". Велику шкоду приносила адміністративна влада тим, без законно обґрунтованих мотивів ліквідувала існуючі кружки р. Ш., не дозволяла заходи для придбання фондів на свою діяльність¹⁸.

Польські власті постійно намагались не дозволяти діяльність кружків р. Ш. Причини заборон стереотипні: "може спровокувати загрозу безпеці, спокою і публічному порядку"¹⁹. В одному випадку (Рудники-Жидачівщина) влада побоювалась, що під вивіскою р. Ш. буде працювати читальня "Просвіти", яку місцева влада заборонила. Де-куди побоювалась влада, що засновники не давали запоруки, що діяльність не переступить

рамок статуту. Клубок у Кітятичі (Тернопільщина) староство 8 серпня 1933 р. розв'язало за те, що члени Старшини брали участь у поході "на могили борців і зложили терновий вінок"¹⁰. У повіті Скалат староство заборонило заснування Клубків у громадах: Колодівка, Рацівка, Сорочко, Оріховець, Хмельники, Лука мала, мотивуючи заборону тим, що існування клубків буде загрожувати публічній безпеці, або що воно не погоджується з юридичними нормами. Подібні заборони вийшли від староств у Турці, в пов. Жовква (Кошилів), в пов. Ліська (Береги долишні). У повіті Бібрка (Баківці) староство заборонило діяльність клубка р. Ш. з мотивом, що "діяльність буде надужита для інших недозволених цілей, а також, що деякі члени- засновники належать "до політичних організацій протидержавницького напрямку". Місцеві власті припинили діяльність повітового клубка р. Ш. у Збаражі, через те, що (як було стверджено - 13 березня 1934 р.) товариство мало недозволені книжки до прилюдного вжитку змісту, який доказує, що зійшло на політичну дорогу"¹¹.

Бережанське староство рішенням 10 листопада 1932 р. зупинило діяльність Клубка "Рідної Школи" в Бережанах, аргументуючи його закидом: "Клубок переступив статутний круг діяння", навівши такі факти: 1) 22 вересня 1930 р. під час ревізії знайдено в канцелярії Клубка нелегальний часопис "Сурму"; 2) тоді ж знайдено пом'яті і "поваляні" портрети президента Польщі І. Мосціцького в пащі зі сміттям, що стояла на коридорі будинку Клубка; 3) під час ювілейного свята "Рідної Школи" в Бережанах 18 вересня 1931 р. п. Володимир Логущ виголосив в привіті підбурюючу промову".

Клубок "Рідної Школи" в Бережанах вважав такі закиди необгрунтованими і фальсифікованими; зі свого боку - висів протест у Тернопільській воєводській уряд. На домагання управи на чолі з д-ром Володимиром Бемком - повітовим лідером УНДО Тернопільське воєводство уневажило своє рішення і школу було врятовано¹².

У громадах Явче, Дегів, Псарі, Поморяни, Підгороддя (Рогатинщина) поліція забрала ділові книжки клубків і печатки, а будинки опечатала. Постійно виникали нові, цілком надумані причини заборони діяльності клубків р. Ш. Наприклад, у

Дев'ятниках (Рогатинщина) Клубок "не відповідав під оглядом суспільної користі, бо засновники є вже членами місцевої читальні", у Розвадові боялась влада, що клубок заступить розв'язану читальню; в Кальнім (біля Лавочного) староство вважало, що клубок не може міститись у тому домі, де читальня, бо "той дім не надається на ті цілі"¹³.

Політика нормалізації не принесла очікуваних змін у житті народу. Замість полегшень польський уряд зміцнив колонізацію українських земель. Влада всіляко обмежувала діяльність українських кооперативів; як і раніше в освіті діяв дискримінаційний закон С. Грабського. У сеймові промові 11 червня 1936 р. В. Мудрий заявив: "Маємо рік досвіду. На підставі того досвіду можна ствердити, що наші великі зусилля в напрямку нормалізації не знайшли з польської сторони відповідного зрозуміння"¹⁴.

Військові кола Польщі, які отримали наприкінці 1935 р. домінуючий вплив на польську політику, сприйняли нормалізаційну політику як прояв українофільських тенденцій в уряді. Щоб протидіяти її реалізації командувачі військових округів організували 23 листопада 1935 р. Секретаріат порозуміння польських суспільних організацій, який об'єднував майже всі політичні угруповання.

Політику "нормалізації" правлячий режим використав для прикриття своїх дійсних намірів, що полягали у перетворенні західноукраїнських земель в етнічно польську провінцію методами національної асиміляції¹⁵.

Активну антиукраїнську освітню політику проводило "Товариство школи людowej" в 1930-х рр. Ще в 1932 р. Іван Герасимович цитував твердження газети "Wiek Nowy" про те, що "...в ділянці національної та соціальної політики поміж ендецьким (вшепольським) табором і табором санації нема якихось яскравих суперечностей, а навіть далеко йдучих різниць. Це зовсім не дотеп, що санація виконала на 100% програму ендеції"¹⁶.

Нові персональні зміни у 1931 р. у проводі цього польського товариства не привели до змін у шкільній політиці краю. Д-р А. Копач - начальник головного відділу у львівській шкільній кураторії, освітній референт "Т.Ш.Л." зазначав: "Тепер

не вистарчає вже оборони нашого стану посідання на східних окраїнах. Треба перейти до офензивы на тому відтинку державотворчої праці... Передовсім освітньо-виховним шляхом, у першу чергу серед молодого й наймолодшого покоління³⁷.

13-14 листопада 1937 р. на загальному з'їзді цього товариства у Львові була прийнята вимога - "народна школа, яка кладе підвалини під духовний розвиток молоді, мусить бути сперта на державній мові навчання і зі свого духа повинна бути польська"³⁸.

Підтвердженням того, що політика "нормалізації" не передбачала поліпшення становища української освіти, стало проведення шкільного плебісциту 1937 р. Голова Секретаріату польських політичних організацій Східної Малої Польщі М. Токарський-Карашевич у таємному листі до міністра військових справ визначив основний план дій на протывагу діяльності товариства "Рідна школа" і української громадськості у проведенні шкільного плебісциту. Зокрема, на його думку, протести українців у справі шкільного плебісциту можна приглушити публікацією польських протестів проти акцій ОУН та "українського терору". Пропонувалось також розпочати серію політичних процесів проти греко-католицьких священників та революційних формувань³⁹.

Разом із "Секретаріатом польських політичних організацій" діяла головна управа "Товариства школи людовой", яка відповідала за технічний бік справи. Заступник голови товариства С. Юхма розіслав до всіх повітових секцій лист, у якому наказав їм отримати інформацію від шкільного інспектора та інших джерел про те, в яких школах загрозливе становище⁴⁰.

Дані організації тісно співпрацювали із політичним відділом Львівської поліції, який 11 грудня 1937 р. видав розпорядження, в якому, опираючись на статут "Рідної школи", де не передбачалось створення спеціальних комітетів для проведення плебісциту, зобов'язував повітових старост не допустити створення таких об'єднань. Поряд із цим наказувалось конфіскувати всі інструкції українського шкільного товариства, які не відповідають законам та розпорядженням. Прагнення ж інших культурно-освітніх

організацій, таких як "Просвіта", проводити агітацію серед населення за українську школу органи поліції визначили як антидержавну⁴¹.

17 грудня 1937 р. генерал М. Токарський-Карашевич повідомляв Міністра військових справ, що з метою поліпшення становища польського шкільництва "Т.Ш.Л." на підставі таємної інформації, яку їй надасть кураторія Львівського шкільного округу, буде мати повні дані про українські громади, де планується проведення шкільного плебісциту. Також підкреслювалось, що у воєводствах, у яких повинна пройти акція, між "Т.Ш.Л." та воєводами, старостами і шкільними інспекторами існує повне порозуміння⁴².

Об'їзник кураторії Львівської шкільної округи в цій справі ствердив розпорядок Президента Речі Посполитої, а саме - він нічого не говорив про те, коли українські батьки могли вносити шкільні декларації за українською мовою навчання, а тільки - про термін самої зміни мови навчання.

У зв'язку зі шкільним плебісцитом за українською мовою навчання отримала Головна управа р. Ш. лист із Гродського староства у Львові (без дати), яким закликало припинити плебісцитову акцію під загрозою розв'язання товариства. Головна управа внесла протест проти такого рішення і повідомила Гродське староство, що в справах українського шкільного плебісциту не буде видавати ніяких інструкцій та інформацій.

Гродське староство закидало те, що р. Ш. 1) організувало шкільний плебісцит за українською мовою навчання в школах не тільки Східної Галичини, але - Волині і Полісся; 2) керувалась політичними кличами та поширювала серед суспільства сепаратистичні настрої. Однак, всі ці закиди були надуманими.

Р. Ш. видала у 1937 р. три інструкції у справах шкільного плебісциту: "Український шкільний плебісцит", "Хто може підписувати шкільні декларації", "Ще у справі шкільного плебісциту", де інформувала про строге дотримання діючих законів і розпоряджень, не вживання ніякого тиску для здобуття підписів на шкільних деклараціях⁴³.

Таким чином, польських властей наприкінці 1930-х рр. вже не влаштувало, навіть, проведення шкільних плебісцитів. У 1938 р. був підготовлений і виданий проект розпорядження Міністерства освіти "У справі виконання закону від 31.07.1924 р. та змін деяких постанов в організації шкільництва", узгоджений з міністром внутрішніх справ. Розпорядження підтверджувало, що зміна мови навчання в існуючих школах може бути проведена тільки з початком нового навчального року. Воно розповсюджувалось виключно на перший клас. Водночас у примітці зазначалось, що куратор одночасно має право на зміну мови викладання у вищих класах. Але найбільш яскраво розкривалися наміри польських урядовців у параграфі, де говорилося, що коли шкільна влада побачить, що мова у школі не відповідає стосункам населення в даній місцевості, то вона має право з власної ініціативи розпочинати плебісцит без огляду на визначені 7 років⁴⁴.

Еволюція польського державного ладу у напрямку тоталітаризму завершилась утворенням проурядової партії Табір національної єдності (ТНЄ). Прихильники авторитарних методів правління, об'єднавшись навколо Е. Ридз-Смігли, ставили собі мету: згуртувати польське суспільство навколо ідеї оборони держави. В українському питанні це позначилося на остаточному відході уряду від доктрини державної асиміляції і поверненні до ендецьких програм зі створення однопольської держави.

Напрямок усієї організованої праці українського суспільства у 1930-х рр. був повернутий на те, щоб витворити для народу такі можливості існування, які дозволили б досягнути вповні самостійне національне питання. Підставою для цієї мети мала би бути в першій мірі непорушна віра в духовну силу й вартість свого народу, "непереможений гін зрушений у серцях усіх одиниць - ділом змагати до здійснення найвищого ідеалу українського народу"⁴⁵. Виховувати такі прикмети в народних масах, незважаючи на всю складність українсько-польських відносин, була покликана "Рідна школа".

26-27 лютого 1932 р. варшавський сейм ухвалив урядовою більшістю широко обговорювані у "Рідній Школі" обидва шкільні законопроекти: про устрій державного шкільництва і

про приватне шкільництво. Проти них виступали представники національних меншин: українська посолка Мілена Рудницька, білоруський посол Єремич і представник єврейського клубу Грінбаум. Цікаво, що їхніми союзниками в цьому питанні виступили польські "ендеки" (особливо проти закону про приватне шкільництво), які вказували на широкі можливості сваволі і зловживань, позбавлення всякої ініціативи та впливу на шкільництво і виховання.

Мілена Рудницька, виступаючи при обговоренні закону про устрій державного шкільництва, рішуче заявила від імені українського представництва в польському сеймі, що "зі становища розвитку української освіти і культури, мусимо зняти до нього рішуче негативне відношення"⁴⁶. На думку української посолки, така централізація, програмова та ідеологічна уніфікація - стала "цілковитим перекресленням права українського населення на плекання його питомих національних прикмет..."⁴⁷. Особливо різкій критиці піддано доктрину про державне виховання цього закону, оскільки "ця ідея державного виховання - в злучі з крайнім етатизмом і повним виключенням громадського чинника - змагає до цього, щоби відібрати нам вплив на виховання нових поколінь, щоби витиснути українську молодь в чужу виховну систему на те, щоби з душі цієї молоді видерти національний ідеал"⁴⁸. Мілена Рудницька закликала протиставити польським змаганням солідарний, відпорний фронт всіх українських сил.

Загальний з'їзд р. Ш. 1936 р. попав в депресію, коли його голова - дир. М. Заячківський проголосив, що напередодні товариство отримало рескрипт Гродзького Староства у Львові від 24 грудня 1936 р. з повідомленням про анулювання правилника для гуртків доросту, розв'язання комісії доросту при всіх Кружках р. Ш. та розв'язання самих гуртків⁴⁹.

Здавалось, що одним почерком пера мало бути зруйноване започатковане громадське самовиховання молоді. Тому наступного дня (після з'їзду) відбулась окрема довірочна нарада, на якій учасники обговорювали плани поглиблення самовиховання, наповнення їх найціннішим змістом.

Після відповідного звернення Головної Управи р. Ш. Львівське восводство підтвердило рішення Львівського

староства. Необхідно було в найкоротший час пристосуватись до нових обставин і розв'язати комісії та гуртки доросту. Головна управа р. Ш. видала нові загальні норми для праці по Кругках р. Ш. над молодими членами (доростом), бо належати 14-річній молоді до товариства дозволяв польський закон. Адже не можна було змарнувати зроблену величезну працю: на 31 серпня 1937 р. працювало 878 гуртків з 6 188 членами; налаштовано організаційні рамки; йшла помітна освітня праця; Президія р. Ш. підшукала автора для написання підручника для доросту.

1. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce b latach 1923-1929. - Krakow, 1989. - S. 147.
2. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1921-1928 рр.). Документи й матеріали. - Львів: Каменяр, 1964. - Т. 2. - С. 231.
3. Під прапором Жовтня... - Т. 2. - С. 231-233.
4. Там же. - С. 233-234.
5. [Статут товариства 1926 р.] // ЦДАУ у Львові, ф. 206, оп. 1, спр. 147, арк. 1-21; Білавич Г., Савчук Б. Товариство "Рідна школа" (1881-1939 рр.). - Івано-Франківськ, 1999. - С. 41.
6. Терлецький О. "Рідна школа" і наша суспільність // Рідна школа. - 1927. - Ч. 1. - С. 1-3.
7. Домагайся української школи // Громад. голос. - 1926. - 14 серпня. [Ч. 32].
8. Для українських дітей українська школа // Громад. голос. - 1926. - 11 вересня. [Ч. 36].
9. ЦДАУ у Львові, ф. 357, оп. 1, спр. 11, арк. 1-3.
10. Свобода. - 1927. - 22 травня.
11. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1935). - К., 1985. - С. 149.
12. З життя Товариства // Рідна школа. - 1927. - вересень. - [Ч. 3]. - С. 9.
13. Швагуляк М.М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ: Праці історико-філософської секції. - Львів, 1991. - С. 112; Його ж. "Пацифікація". Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. - Львів, 1993. - С. 5.

14. III Український статистичний річник. - 1935. - Львів, 1935. - С. 162.
15. Lwowski kurjer poranny. - 1930. - 18 lut., 11 mar.
16. Lwowski kurjer poranny. - 1930. - 18 lut., 11 mar.
17. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років XX ст. // Записки НТШ. - Т. ССХХІІ... - С. 118.
18. Зайцев О. Ю. До питання про "саботажну акцію УВО" 1930 р. // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). - Івано-Франківськ, 1997. - С. 227.
19. Lwowski kurjer poranny. - 1930. - 8 sierp.
20. Ми не лякаємося погромів // Неділя. - 1930. - 31 серпня.
21. Gazeta Polska. - 1930. - 22 wrzes.
22. ЦДАУ у Львові. - ф. 358, оп. 1, спр. 44, арк. 33.
23. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 58.
24. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 630, арк. 13.
25. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 630, арк. 13.
26. Діло. - 1931. - 11 січня.
27. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми // Україна-Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків "Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках: Варшава, 22-24 травня 1997 р. - Варшава, 1998. - С. 42.
28. В яких умовах працює Рідна Школа // Рідна школа. - 1934. - 1 листопада (Ч. 21). - С. 328-329.
29. Організаційний звіт Рідної Школи за час від 15 лютого до 25-го березня 1934 р. // Рідна школа. - 1934. - 15 квітня (Ч. 8). - С. 125.
30. Там же.
31. Організаційний звіт Рідної Школи за час від 15 лютого до 25-го березня 1934 р. // Рідна школа. - 1934. - 15 квітня - С. 125.
32. Бемко В. Бережани-Бережанщина. Історично-географічний нарис // Бережанщина у спогадах емігрантів. - Тернопіль, 1993. - С. 97.
33. Звідомлення про організаційні відносини в Рідній Школі за час від червня до кінця вересня 1934 р. // Рідна школа. - 1934. - 15 жовтня (Ч. 20). - С. 300.
34. Цит. за: Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20-30-х років: від конфронтації до нормалізації // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). - Івано-Франківськ, 1997. - С. 25.

35. Комар В. Л. Українське питання в національній політиці Польщі (1935-1939 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата істор. наук. - Чернівці, 1998. - С. 9.
36. Герасимович І. Загальна мобілізація! Всі на позиції!// Рідна школа. - 1932. - 1 січня. - С. 2.
37. Там же. - С. 3.
38. Український шкільний плебісцит в 1937 році// Рідна школа. - 1938. - 15 січня. - С. 18.
39. ЦДАУ у Львові, ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 22; Томин Ю., Цепенда І. Шкільний плебісцит 1937 р. в Польщі// Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. ... - С. 180-181.
40. ЦДАУ у Львові, ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 26.
41. ЦДАУ у Львові, ф. 179, оп. 1, спр. 55, арк. 28 зв.
42. Там же. - арк. 36.
43. Загроза Рідній Школі з причин плебісцитової акції// Рідна школа. - 1938. - 15 січня. - С. 24.
44. ЦДАУ у Львові, ф. 179, оп. 2а, спр. 15, арк. 26-27.
45. Ясінчук Л. Розбудова Рідної школи та її кошти//Рідна школа. - 1935. - 1 лютого. - С. 34.
46. Не скує душі живої і слова живого! З приводу реформи шкільництва в Польщі//Рідна школа. - 1932. - 15 березня. - С. 50.
47. Там же. - С. 51.
48. Там же.
49. [Протокол звичайного загального з'їзду р. III. УПТ 25.12.1936 р.] // ЦДАУ у Львові, ф.206, оп. 1, арк. 172.